

شادمانی
رویکردهای نظری و یافته‌های تجربی

سید معین موسوی

انتشارات تیسرا

معاونت امور اجتماعی و فرهنگی
اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی

شادمانی؛ رویکردهای نظری و یافته‌های تجربی

نویسنده: سید محسن موسوی

سفارش‌دهنده: اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران

کارشناس علمی: مریم صوفی

ناظر علمی: دکتر محمدسید ذکایی

مدیر تولید: سید محمدرضا بهلول

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۲؛ شماره نشر: ۸۰

ویراستار: زینب مصومی‌زاده؛ نمونه‌خوان: فاطمه کاکویی

لیتوگرافی: کارآ، چاپ: دالاهو، صحافی: فرانگر، ناظر فنی چاپ: مصطفی شریفی

تعداد: ۱۰۰۰ نسخه، قیمت: ۷۰۰۰ تومان، شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۶۶۲-۸۰-۰

همه حقوق چاپ و نشر این اثر محفوظ است، استفاده از مطالب با ذکر منبع بلااشکال است

انتشارات تیرسا

تهران، میدان بهارستان، خیابان ظهیرالاسلام، کوچه دیلمان، پلاک ۶ واحد ۳، تلفن: ۰۲۱-۳۹۹۲۳۲۳، ۰۲۱-۳۹۹۲۳۲۳، www.tecsa.ir

معاونت امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران

تهران، بزرگراه شهید گمنام، ابتدای بزرگراه کردستان، تلفن: ۰۲۱-۸۲۱۰۶۰۰۰

فهرست

۹	پیشگفتار
۱۳	مقدمه نویسنده
۱۵	مقدمه
۱۹	طرح موضوع شادمانی در ایران
۲۵	فصل یکم: بازشناسی مفهومی و نظری شادمانی
۲۶	۱. بخش اول: تاریخچه پژوهش شادمانی
۲۸	۲. بخش دوم: بازکاوی مفاهیم اساسی
۲۸	۲-۱. هیجان‌های مثبت
۳۲	۲-۲. فضای مفهومی شادمانی
۳۵	۲-۳. نحوه محاسبه SWB (خوشبختی ذهنی)
۴۰	۲-۴. شادمانی به عنوان جزء اصلی کیفیت زندگی
۴۲	۲-۵. صفات شخصیتی و شادمانی
۴۴	۲-۶. شادمانی در مکاتب کنفوسیوس، تائوئیسم و بودیسم
۴۷	۳. بخش سوم: بررسی پیشینه موضوع شادمانی
۴۸	۳-۱. تحقیق هوشنگ نائی در ایران
۴۹	۳-۲. تحقیق پیمان آزموده در ایران
۵۱	۳-۳. تحقیق کوشا و محسنی؛ مقایسه ایران و امریکا
۵۳	۳-۴. تحقیق گاندلاج؛ مقایسه شادمانی ۹ کشور پیشرفته اروپایی
۵۵	۳-۵. تحقیق یولی و همکاران؛ مقایسه کره و کانادا
۵۸	۳-۶. تحقیق کافتسیوس؛ تحلیل ثانوی سه پیمایش
۶۰	۳-۷. تحقیق بوستیک و همکاران؛ مطالعه طولی کوتاه‌مدت

- ۳-۸. تحقیق شاینز؛ تفاوت‌های میان جامعه‌ای ۴۰ کشور ۶۲
- ۳-۹. تحقیق گالاتی و همکاران؛ مقایسه میان‌فرهنگی کوبا و ایتالیا ۶۴
۴. بخش چهارم: مبانی نظری ۶۶
- ۴-۱. بازیابی دیدگاه‌های کلاسیک ۶۷
- ۴-۱-۱. گالاتر ۶۸
- ۴-۱-۲. آگوست کنت ۶۸
- ۴-۱-۳. امیل دورکیم ۷۰
- ۴-۱-۴. جورج زیمل ۷۱
- ۴-۱-۴-۱. تردید و بدینی نسبت به شادمانی ۷۲
- ۴-۱-۵. گلس ۷۳
- ۴-۲. رویکرد اقتصادی ۷۵
- ۴-۲-۱. نظریه انتقادی رابرت لین و پاسخ‌های جان اوت ۷۷
- ۴-۲-۲. الگوی نطابق آرزو با وضعیت عینی اینگلهارت ۸۲
- ۴-۳. رویکرد روان‌شناختی ۸۵
- ۴-۳-۱. نظریه ارجاع اداری روجاس ۸۶
- ۴-۳-۲. نظریه «اهمیت نسبی حوزه‌های زندگی» استرلین ۸۹
- ۴-۳-۳. طبقه‌بندی دابنر از انواع متفاوت تبیین‌های شادمانی ۹۵
- الف) تئوری نیازها ۹۶
- حمایت‌های تجربی ۹۸
- محدودیت‌ها ۹۸
- ب) تئوری معیارهای نسبی ۱۰۰
- حمایت‌های تجربی ۱۰۲
- محدودیت‌ها ۱۰۳
- پ) تئوری اهداف ۱۰۴
- حمایت‌های تجربی ۱۰۵
- محدودیت‌ها ۱۰۷
- ت) تئوری فرهنگ ۱۰۸
- حمایت‌های تجربی ۱۰۹
- محدودیت‌ها و ادعاها ۱۱۰
- ث) ترکیب چهار تئوری ۱۱۱

۴-۳-۴. تئوری ارزیابی.....	۱۱۲
۴-۳-۵. دیدگاه‌های روان‌شناسی تکاملی در مورد موانع شادمانی.....	۱۱۵
الف) خوگیری و سازگاری با شرایط لذت‌بخش.....	۱۱۶
ب) قیاس‌های اجتماعی منفی.....	۱۱۷
پ) واکنش‌های نابرابر نسبت به سود و زیان‌های یکسان.....	۱۱۸
ت) هیجان‌های سازگارانه ولی پریشان‌ساز.....	۱۱۹
۴-۴. رویکرد فرهنگی.....	۱۱۹
۴-۴-۱. نظریه فرهنگی آهوویا.....	۱۲۱
۴-۵. رویکرد جامعه‌شناختی.....	۱۲۵
۴-۵-۱. دیدگاه گیدنز در مورد مدرنیته و پیامدهای آن.....	۱۲۶
۴-۵-۲. نظریه نظام شخصیت چلبی.....	۱۳۶
الف) الگوی مفهومی انسان.....	۱۳۶
ب) مبادله میان نظام شخصیت و نظام جامعه‌ای.....	۱۴۱
بخش پنجم: جمع‌بندی و تحلیل نهایی.....	۱۴۶
فصل دوم: یافته‌های یک مطالعه تجربی.....	۱۵۲
۱. بخش اول: مدل نظری و فرضیات.....	۱۵۲
۱-۱. فرضیات سطح خرد.....	۱۵۵
۱-۲. فرضیات سطح کلان.....	۱۵۵
۲. بخش دوم: مباحث روشی.....	۱۵۶
۲-۱. روش تحقیق، وسایل اندازه‌گیری، جامعه و نمونه آماری.....	۱۵۶
۲-۲. تعریف مفاهیم و نحوه سنجش متغیرها.....	۱۵۸
۲-۲-۱. اندازه‌گیری متغیرهای سطح خرد (پیمایش).....	۱۵۸
۲-۲-۲. اندازه‌گیری متغیرهای سطح کلان (تحلیل ثانویه).....	۱۶۱
۲-۲-۳. متغیرهای مستقل.....	۱۶۲
۳. بخش سوم: یافته‌ها.....	۱۶۳
۳-۱. نتایج سطح خرد.....	۱۶۳
۳-۱-۱. میزان شادمانی در میان افراد نمونه.....	۱۶۳
۳-۱-۲. تحلیل‌های دو متغیری در سطح خرد.....	۱۶۶
۳-۱-۳. تحلیل‌های چندمتغیری در سطح خرد.....	۱۶۸

۱۷۱	..... ۲-۳. نتایج سطح کلان
۱۷۱	..... ۱-۲-۳. سطح شادمانی در میان کشورها
۱۷۴	..... ۲-۲-۳. تحلیل‌های چندمتغیری در سطح کلان
۱۸۰	..... ۴. تحلیلی بر نتایج
۱۸۱	..... ۵. پیشنهادهای پژوهشی
۱۸۲	..... ۱-۵. پیشنهادهای اجرایی
۱۸۶	..... کتابنامه

پیشگفتار

تهران به عنوان مرکز سیاسی کشور، بیش از یک شهر بزرگ و پُرجمعیت است که رشد ناموزون و نامتعادل و تنوع قومی و مهاجرپذیری گسترده، وجه ممیزه آن از دیگر شهرهای بزرگ کشور است. تهران به تافتۀ جدابافته‌ای تبدیل شده که مجموعه‌ای از ویژگی‌ها، ارزش‌ها و هیجان‌های گاه متناقض را نیز در خود نمایان دارد. تراکم سرمایه‌های فرهنگی و خُرده‌فرهنگی، تراکم سرمایه‌های اقتصادی، سیاسی و نمادین، تحرک و رقابت اجتماعی بالا، تنوع سبک‌های زندگی و بسیاری از ویژگی‌های دیگر، معنای فرهنگی تهران را به‌مثابه فضا و مکانی ریسته در ذهن ساکنان و غیرساکنان آن بسیار متمایز می‌سازد. تهران به عنوان یک کلان‌شهر، علاوه بر برداشتن خصایص اجزا و مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده آن، چیزی فراتر از این اجزاست. تهران را تنها باید در مقیاس کلان‌شهری منحصربه‌فرد آن، با تمام اوصاف و شرایط خوب و بد آن در نظر گرفت.

مجموعه پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشگاهی چاپ‌شده در مجموعه «فرهنگ و شهر» - همچون اثر حاضر - برشی از تجربه ارزش‌ها، گرایش‌ها و تجارب متنوع ساکنان تهران و نیز شرایط ساختاری و تغییر و تحولات آن را

مورد توجه قرار می‌دهند. این مجموعه آثار که با حمایت معاونت امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران به چاپ می‌رسند، در کلیت خود می‌توانند تصویری از پیچیدگی‌ها، تناقض‌ها، فرصت‌ها، محدودیت‌ها، واقعیت‌ها، بازنمایی‌ها و نیر بستر تاریخی زندگی در این شهر را ترسیم کنند. در انتخاب و سفارش این مجموعه، ملاحظات چندی مورد توجه قرار گرفته که انعکاس‌دهنده اهمیت جهت‌گیری‌های فرهنگی و اجتماعی مدیریت شهری تهران و نیز تحولات و پویایی‌های مربوط به شرایط ساختاری و فرهنگی زندگی در تهران است. بر این اساس، رویکرد فرهنگی در مطالعه شهر، وجه غالب آثار این مجموعه را شامل می‌شود که بر اساس طیفی از سنت‌های رشته‌های دانشگاهی مانند جامعه‌شناسی، مطالعات فرهنگی، برنامه‌ریزی شهری، مدیریت شهری، جمعیت‌شناسی، معماری و روان‌شناسی محیطی و عموماً در فضایی چندرشته‌ای و گاه بین‌رشته‌ای، ضرورت‌های سیاستی و مدیریتی و تحارب زندگی روزمره در این شهر را شرح داده‌اند.

به همان سان، جهت‌گیری فرهنگی متون این مجموعه و نیز توجه به تهران به عنوان یک متن فرهنگی در وجوه مختلف کالبدی، ساختاری و نیز ارزشی و رفتاری آن، الزاماً وجهی تفسیری به غالب این مطالعات بخشیده است؛ از این رو رویکردهای روش‌شناختی و تحلیل‌کنشی‌ای چون مردم‌نگاری، مطالعات تاریخی، پدیدارشناسی، نظریه مبنایی، نشانه‌شناسی، تحلیل محتوای کیفی و تحلیل گفتمان، روش‌های غالب این متون را تشکیل می‌دهند، هرچند در مطالعه ساختارها و تغییرات فرهنگی و نگرشی، تحلیل ثانویه و پیمایش نیز به کار رفته است. به‌کارگیری این تنوع روشی که در مطالعات شهری ایران سابقه زیادی ندارد، با امتیازات زیادی همراه است. نگاه فرایندی به تحولات شهر و ردیابی این تحولات در بستر تاریخی

شکل‌گیری و توسعه تهران، نگاه کل‌نگرانه به مسائل و ویژگی‌های زیست شهری و فاصله گرفتن از تقلیل‌گرایی‌های مربوط به منظر رشته‌ای، توجه هم‌زمان به زمینه‌های ساختاری و ارزشی و توجه به متن زندگی روزمره و تجارب زیسته افراد در مفهوم‌سازی‌ها و تحلیل مسائل شهر، از جمله این مزایاست.

ایده‌ها و نتایج به‌دست‌آمده از این مطالعات تجربی، علاوه بر اینکه به شناخت و فهم عمیق‌تر زندگی شهری و سازوکار تغییر و تحولات در فرهنگ آن کمک می‌کند و چشم‌اندازی انتقادی را برای تأمل بر زمینه‌ها و آثار این تغییرات (مثلاً در معماری، فرهنگ اتومبیل، زندگی روزمره زنان، مراکز خرید و فضاهای تجاری، هیجان‌های اجتماعی و مانند آن) مهیا می‌سازد، دلالت‌ها و آثاری را نیز برای سیاست‌گذاری و مدیریت شهری به همراه دارد که از جمله محورهای آن می‌توان به تلاش برای کاستن از نابرابری و بی‌عدالتی در دسترسی‌ها، برخورداری‌ها و تأمین برخی از حقوق شهروندی که خود به پدیده‌ای فراگیر و به درجاتی تاریخی تبدیل شده است، و ادغام اجتماعی بیشتر گروه‌های آسیب‌پذیر مانند سالمندان و معلولان اشاره کرد.

آثار مجموعه «فرهنگ و شهر»، رویکردهای متنوعی را برای فهم تجارب معاصر از شهر - چه تجارب زیسته واقعی و چه تصویری - در اختیار خوانندگان قرار می‌دهد. مرور این آثار، پیچیدگی‌ها و تنوع شرایط زندگی و نیز نگرش و قضاوت نسبت به زندگی شهری را آشکار می‌سازد. ساکنان تهران به واسطه تجربه زیسته خود از ساختمان‌ها، بناها و فضاهای مصنوع و همچنین بازنمایی و انعکاس این ارزش‌ها و هنجارها در هنر، ادبیات، فیلم و عرصه‌های مشابه، درک و شناخت متفاوتی نسبت به آن دارند و بر این اساس به تفسیر و مدیریت برنامه‌های روزانه و نیز برنامه‌ریزی‌های خود

برای آینده می‌پردازند. جدایی‌ناپذیری عناصر مادی و عینی شهر از وجوه فرهنگی و نرم‌افزارانه، دستور کاری است که کتاب‌های این مجموعه بر آن تأکید داشته‌اند.

اهد است انتشار این آثار، گامی در ترویج و همگانی ساختن نگرش فرهنگی به شهر و مدیریت شهری باشد و ضمن ترویج فرهنگ نقد، جهت‌گیری‌های سیاستی مفیدی را در اختیار محققان، برنامه‌ریزان و مدیران شهری قرار دهد.

محمدسعید ذکایی

ناظر علمی

مقدمه نویسنده

نوشته پیش رو هرچند امداد تلاش بیگیرانه و مستقیم پژوهشگر است که آن هم خود نتیجه لطف و عنایت پروردگار است، اما از حمایت‌ها و کمک‌های بسیاری دیگر نیز بهره برده است؛ از جمله راهمایی‌هایی ارزشمند و روشنگر جناب آقای دکتر مسعود چلبی عضو هیئت علمی گروه جامعه‌شناسی دانشگاه شهید بهشتی و یاری بی دریغ آقایان محمد مبارکی، حسین اکبری، فرهاد باباخانی و رضا عظیمی در مرحله گردآوری و تحلیل داده‌های سطح کلان و همچنین بازنگری و رفع اشکالات متن نهایی که این نوشتار را به سرانجام رساند.

امید است این عزیزان همواره و در همه جای پرروز و شادمان باشند. همچنین می‌باید به نقش تعیین‌کننده همسرم در شکل‌گیری و به پایان رساندن این کار اشاره و از شکیبایی و وفاداری ایشان تشکر کنم.

گفتنی است این طرح مورد حمایت مادی معاونت امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران قرار گرفته است که حسن نگاه و رویکرد این معاونت در پرداختن به مباحثی در زمینه روان‌شناسی اجتماعی، چون مباحث شادی و نشاط شهروندان، ستودنی است.

سید محسن موسوی

شهریور ۱۳۹۲

www.ketab.ir

شادمانی^۱ و سعادت فردی و اجتماعی، یکی از مهم‌ترین و پرننگ‌ترین آرزوهای انسان در تمام دوره‌های پیشین بوده است. همچنین، ساخت یک تصویر ذهنی از جامعه‌ای ایده‌آل، شاید یکی از دغدغه‌های عام تمامی اندیشمندان و عالمان اجتماعی، به‌ویژه اندیشمندان نخستین باشد؛ جامعه‌ای که پایانی بر رنج‌ها و دردهای بشر نوید دهد و بهشتی را بر روی زمین فراهم آورد. البته امروزه تصدیق شده است که هر نظم اجتماعی به‌ناچار دارای نقاط ضعف و قوتی است که قادر به رهایی انسان از تمام رنج‌ها نیست؛ بنابراین می‌توان گفت آرزوی یک «جامعه‌ای ایده‌آل» رسیدن به یک «جامعه‌ی بهینه»^۲ است که در آن نظم اجتماعی، بهترین فراهم‌کننده آمیزه‌ای از نتایج مطلوب است. دانشمندان اجتماعی پیشروی نخستین مانند کنت و اسپنسر، امیدوار بودند که پژوهش اجتماعی علمی «چیزی بالاتر از اندیشه صرف» قوانین اجتماعی را کشف کرده و مبنایی برای ساخت قیاسی نظام‌های بهینه در سازمان اجتماعی فراهم آورد؛ ولی امروزه علوم اجتماعی

---

1. Happiness

2. Ideal Society

3. Optimal Society

به درک کم‌وبیش متفاوتی از فرد و جامعه نائل آمده است. درکی که در آن استقرا، ساخت جامعهٔ بهینه را امکان‌پذیر می‌سازد.

جامع‌ترین و درعین‌حال عملیاتی‌ترین تعریف از شادمانی را وینهون به دست می‌دهد: شادمانی به درجه یا میزانی اطلاق می‌شود که شخص به‌وسیلهٔ آن دربارهٔ مطلوب بودن کیفیت کلی زندگی خود قضاوت می‌کند؛ به عبارت دیگر، شادمانی به این معناست که فرد به چه میزان زندگی خود را دوست دارد (وینهون، ۱۹۸۴). بنابراین شادمانی هرچند با توجه به تعاریف، به‌طورکلی یک احساس ذهنی و فردی است، ولی نوسانات آن به‌شدت تحت‌تأثیر عوامل مستقیم و غیرمستقیم بیرونی است و جدا از آنها به‌هیچ‌وجه قابل تصور نیست. شادمانی، در حوزهٔ علمی از نیمهٔ دوم قرن پیش به عنوان یک موضوع میان‌رشته‌ای مطرح شده و هر رشته‌ای، دیدگاه خاصی از شادمانی را گسترش داده است. روان‌شناسی آن را به عنوان ماهیتی مربوط به شخصیت می‌شناسد. زیست‌شناسی آن را حاصل فرایندهای شیمیایی تلقی می‌کند. فلاسفه، شادمانی را بیشتر در یک زمینهٔ معنوی و اخلاقی می‌بینند و جامعه‌شناسان آن را به عنوان یک وضعیت اجتماعی بازمی‌شناسند. به‌طور معمول، شادمانی به عنوان یک پدیدهٔ ناب روان‌شناختی و فردی تعریف می‌شود؛ درحالی‌که جامعه‌شناسان، حالات فردی‌ای همچون شادمانی را دارای مبنایی اجتماعی می‌دانند (گالاتزر، ۲۰۰۰: ۵۰۲). از نظر وینهون نیز علومی که می‌تواند در ارتباط با شادمانی سهمی داشته باشد، عبارت است از: علوم آلفا (به‌ویژه فلسفه)، علوم بتا (به‌ویژه مطالعات حوزهٔ سلامت مرتبط با کیفیت زندگی) و علوم گاما (شامل روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و تاحدی اقتصاد) (وینهون، ۲۰۰۱: ۸۵).

شادمانی به عنوان یکی از احساسات ریشه‌ای مثبت و بسیار تأثیرگذار بر رفتار و حالات دیگر فرد، نقش تعیین‌کننده‌ای در تأمین سلامت فرد و جامعه دارد. هرچند یکی از عوامل افزایش‌دهندهٔ میزان شادمانی در سطح